

Conținutul capacității de folosință

Elementele ce compun capacitatea de folosință au variat de-a lungul istoriei romane, în funcție de condiția socială concretă a fiecărui individ uman. Numită *status*, această condiție se determina după locul ocupat în grupul social, în familie, în cetate sau în cadrul grupului de oameni liberi:

[...] *tria enim sunt quae habemus, libertatem civitatem familiam.*

[...] trei sunt condițiile ce le putem avea: libertatea, cetățenia și familia¹.

Să tratăm pe rând cele trei aspecte enumerate în textul redat.

a. *Status libertatis*

Libertatea este una dintre condițiile esențiale pentru a fi considerat subiect de drept în Antichitate. Mai mult de atât, în Vechiul Drept Roman libertatea și cetățenia sunt indisolubil legate². În consecință, orice străin care tranzita, în acea perioadă, Roma era un simplu *res* (lucru), ce nu beneficiază de vreo ocrotire juridică și trebuie să se pună sub protecția unui cetățean.

Calitatea de om liber (*status libertatis*) aparține celor care nu sunt sclavi. Împărțind pe oameni în liberi și sclavi, ultimii sunt puși într-o categorie inferioară. Sclavia a avut o importanță capitală în Roma antică, sclavii fiind principala forță de muncă.

De unde proveneau sclavii?

Copiii născuți dintr-o mamă sclavă sunt sclavi, indiferent dacă tatăl este un om liber (deoarece poziția tatălui are importanță numai în cazul căsătoriilor legitime). S-a impus însă principiul după care nou-născutul este liber, dacă mama sa a avut, în timpul concepției, indiferent câtă vreme, calitatea de om liber.

Majoritatea sclavilor provenea din conflicte armate, razii și răpiri. Căderea în prizonierat constituia deci cea mai frecventă cauză de sclavie, fiind echivalentul unei morți civile. Romanii luați prizonieri de către inamici, cu ocazia războaielor, își pierdeau libertatea și deveneau sclavi. Dacă se întorceau în patrie, își redobândeau libertatea, în virtutea unei ficțiuni numite *ius postliminii* (dreptul de reîntoarcere). Pe temeiul acesteia, cetățenii scăpați onorabil din prizonierat erau socotiți că nu au fost niciodată sclavi.

Pe baza aceleiași ficțiuni, foștii captivi își redobândeau toate drepturile pe care le-au avut anterior căderii în prizonierat: dreptul de proprietate, drepturile părintești, de creanță etc. Ficțiunea avea consecințe numai asupra situațiilor juridice, dar nu și asupra stărilor de fapt care nu mai puteau fi restabilite. *E.g.*, cât timp a fost prizonier, un terț a dobândit prin uzucapiune* un bun al său. Explicația rezidă în faptul că legea poate face abstracție de exercițiul drepturilor, dar nu poate face același lucru cu faptele producătoare de efecte juridice. Un alt exemplu este recăsătorirea fostei soții în absența captivului, care era ireversibilă și nu putea pune problema bigamiei.

Dacă cel căzut în captivitate murea la inamic, *lex Cornelia* din anul 80 a.Chr. îl socotea (tot printr-o ficțiune) decedat în momentul căderii în prizonierat. Legea a fost dată pentru a salva testamentul cetățeanului, întocmit

¹ Paul, Dig. 4.5.11.

² Cicero, *Pro Caecina* 33.96 și *Pro Balbo* 9.24.

înaintea căderii sale în prizonierat. Altfel, testamentul ar fi devenit nul, deoarece testatorul trebuia să fie capabil atât la momentul testării, cât și la momentul decesului.

Căderea în sclavie se putea produce și în baza unor dispoziții ale dreptului civil: *e.g.*, în epoca republicană, datornicii, insolabilii și cei care nu se prezentau la mobilizarea armată sau la recensământ puteau fi vânduți ca sclavi dincolo de Tiberu. De asemenea, hoțul prins asupra faptului putea fi vândut ca sclav de către victimă.

Cum devenea cineva om liber?

Dezrobirea (*manumissio*) era un act prin care stăpânul renunța la dreptul său asupra sclavului. Modurile de dezrobire, conform dreptului civil, erau:

1. Prin *vindicta*. Acest procedeu se realiza printr-un proces fictiv, constând în intervenția unei terțe persoane care, după o înțelegere înainte stabilită, chema în judecată pe stăpânul sclavului, pretinzând că sclavul este un om liber. Făcând această declarație, terțul lovea simbolic sclavul cu o nuia (*vindicta*). Stăpânul nu-l contrazicea, ci achiesa la cele spuse de reclamant. Pretorul lua act de toate acestea și declara pe sclav om liber. Cu timpul, astfel de procese s-au transformat în simple formalități.

2. Un sclav mai putea fi eliberat prin înscrierea sa ca om liber, pe listele censului. Înscrierea era făcută de stăpân cu ocazia recensământului, care la Roma avea loc din cinci în cinci ani.

3. Proprietarul putea să-și dezrobească sclavul prin testamentul său, fie în mod direct, fie însărcinând pe moștenitor să procedeze la dezrobire.

4. Modurile de dezrobire expuse până aici erau caracteristice dreptului civil. Se cunoșteau și altele, acceptate în dreptul pretorian și care se caracterizau prin lipsa oricărui formalism: o declarație orală făcută între prieteni³ sau o declarație făcută la un banchet, o scrisoare⁴. Dezrobiții pretorienii se bucurau însă de mai puține drepturi, în comparație cu cei dezrobiți prin mijloacele dreptului civil.

Poziția juridică a dezrobotului

Dezrobirea nu era neapărat un gest de mărinimie din partea stăpânului. Sclavii eliberați se numeau **liberți** (*liberti*) sau dezrobiți, iar fostul lor stăpân, cât privește raporturile lor reciproce, era desemnat ca **patron**. Astfel, fostul sclav devenea pe de o parte subiect de drept, ceea ce îi aducea avantajul de se putea implica în raporturi juridice. Pe de altă parte, rămânea angajat într-un raport de cooperare obligatorie cu fostul său stăpân.

Situația juridică a liberților nu era identică, făcându-se o deosebire între dezrobiți cetățeni (1) și dezrobiții latini (2).

(1) Sclavii eliberați prin mijloacele dreptului civil intrau în prima categorie. Deși, în principiu, ei sunt cetățeni liberi, condiția lor juridică era limitată de unele îngrădiri, concepute fie în interesul privat al fostului stăpân, fie în interesul public (al societății în general).

Libertul cetățean avea față de patron următoarele obligații:

- a) *operae* – să presteze diferite servicii în favoarea fostului lor stăpân, între care o deosebită importanță aveau cele cu caracter material și apreciable în monedă;
- b) *bona*, adică obligația dezrobotului de a procura (în anumite cazuri) alimente patronului și dreptul acestuia din urmă de a moșteni pe dezrobot când murea fără moștenitori legali.
- c) *obsequium*, respectul față de fostul său stăpân, ceea ce atrăgea și anumite obligații juridice: de exemplu, interdicția de a da în judecată pe patron.

3 Gaius 1.41.

4 Gaius 1.41 și 44.

Aceste obligații scot în relief caracterul instituției patronatului, caracteristică pentru modul clientelar de funcționare a societății romane. Semnul dependenței dezrobițului față de patron se poate observa și în numele pe care fostul sclav îl purta după dezrobire. Acesta lua numele patronului, la care adăuga, sub forma unui *cognomen* (poreclă), numele său de sclav.

Capacitatea juridică a dezrobiților comporta unele limitări și în domeniul dreptului public, concepute în interesul societății în general. Ei nu aveau dreptul de a fi aleși magistrați, nici de a fi senatori, nici să fie primiți în armată; puteau însă să voteze în adunările pe triburi, fiind înscrși în cele patru triburi urbane.

(2) Alături de categoria dezrobiților cetățeni, Dreptul Roman cunoștea și o altă categorie: dezrobiții latini iuniani. Intrau în această categorie sclavii care au fost dezrobiți prin mijloacele informale ale dreptului pretorian. Acești dezrobiți (numiți latini iuniani după *lex Iunia*, care le-a reglementat situația, asimilându-i cu latinii coloniari) aveau o situație mai rea decât a celorlalți liberi: pe lângă obligațiile acestora, nu aveau nici dreptul de a dispune prin testament de averea lor, care revenea foștilor stăpâni. Ei trăiau ca liberi, dar mureau ca sclavi.

Statutul juridic al sclavilor

Datele privitoare la începuturi sunt sumare. Știm numai că sclavii nu erau foarte numeroși, munceau alături de stăpânii lor și erau priviți ca niște membri inferiori ai familiei*. Unii cetățeni romani vedeau în sclav un simplu lucru (*res*), ceea ce îi nega posibilitatea de a fi subiect de drept. Aceștia îl priveau ca pe o unealtă de producție. Au fost scriitorii care chiar îl numeau pe sclav unealta care vorbește, spre deosebire de unealta care rage (animalul) și de unealta mută, neînsuflețită (plugul, sapa, ciocanul etc.). Această perspectivă nu a fost însă una generalizată la nivelul întregii societăți romane. Stăpânul avea numai teoretic asupra sa un drept nelimitat, putând să-l vândă, să-l înstrăineze cu orice titlu, să-l pedepsească și chiar să-l omoare.

Sclavul nu are (din perspectiva dreptului civil) o familie; legătura sa cu o sclavă are valoarea unui simplu fapt (*contubernium*), nu a unei căsătorii adevărate. De asemenea, sclavul nu are un patrimoniu, adică nu poate fi proprietar, creditor sau debitor și nici lăsa o moștenire. Este numai un instrument de achiziție juridică pentru stăpânul său, căruia poate, să-i facă situația mai bună dar nu mai rea. *E.g.*, îl putea face creditor în urma unui act juridic de achiziție, în care a figurat împrumutând personalitatea stăpânului (*ex persona domini*); nu-l putea face însă debitor, pentru a nu-i înrăutăți situația patrimonială. Sclavul nu poate să apară înaintea justiției. *E.g.*, dacă a fost rănit sau lovit nu poate să se plângă; numai stăpânul său are acest drept, putând intenta o acțiune similară celei pentru vătămarea unui animal sau pentru prejudicierea unui lucru de-al său.

Situația s-a schimbat treptat în urma cuceririlor romane și în special după războaiele punice. Numărul sclavilor a crescut considerabil, iar nevoile mereu crescânde ale societății au găsit un instrument ieftin în mâna de lucru servilă. Mentalitatea romană care s-a format în Republică a fost că numai sclavii muncesc, munca nefiind demnă de un om liber. Vom observa consecințele acestei concepții, *e.g.*, în materie de contract de mandat și de contract de locațiune. Abuzurile stăpânilor de sclavi și atragerea ultimilor ca masă de manevră în lupta politică au cauzat războaie (în plan politic) și măsuri de ameliorare a regimului sclaviei (în plan juridic). Le vom examina în capitolele următoare.

Stările de semisclavie

Dreptul Roman vechi (dar și perioadele ulterioare) a cunoscut diferite categorii de persoane care, deși **în drept** se bucurau de libertate, aveau **în fapt** o situație vecină cu sclavia.

Existența acestor categorii se datorează unui complex de factori, rezultați din situații de fapt. Nu trebuie înțeles că ar fi existat, din punctul de vedere juridic, o intenție a legiuitorului roman de a reglementa din start situații intermediare între libertate și sclavie. Acestea s-au construit pe parcurs, odată cu prefacerile cotidiene din

societatea romană. De aici provine aparenta contradicție dintre poziția servilă a acestor persoane în fapt și libertatea de care se bucurau în drept.

Să trecem în revistă cele mai importante categorii cunoscute de Vechiul Drept Roman:

1. *Homo liber bona fide serviens*, este omul liber care slujește unei persoane libere, pe temeiul unei erori din partea ambelor părți. Pretinsul sclav este juridic un om liber. Totuși, ceea ce dobândește, dobândește pentru pretinsul său stăpân.

2. Persoanele *in mancipio* sunt acele persoane pe care șeful de familie, printr-un act formal numit *mancipatio**, le-a trecut în puterea altui cap de familie. Un șef de familie (*pater familias*) apela la acest procedeu atunci când vindea serviciile celor de sub puterea sa ori când îi abandona noxal*. Astfel de persoane aveau o poziție care le apropia de sclavi (*loco servi*), deoarece ele deveneau instrumente de achiziție pentru stăpânii lor, puteau fi înstrăinate, dezrobite etc. Cu toate acestea, persoanele *in mancipio* nu erau juridic sclavi, găsindu-se numai temporar în această situație. În concret, dacă fuseseră vândute, după cinci ani, puteau cere eliberarea lor prin înscrierea la cens; în caz de abandon noxal – până când despăgubeau prin munca lor pe victimă. De asemenea, persoanele *in mancipio* puteau intenta o acțiune de injurie împotriva stăpânului și foarte probabil își păstrau drepturile politice.

3. *Auctorati* sunt persoanele care își închiriau munca lor unui antreprenor (*lanista*), care organiza jocuri de circ. Ei rămân cetățeni romani, dar sunt loviți de unele incapacități și pot forma obiectul unui furt în detrimentul antreprenorului.

4. *Redempti ab hostibus*. sunt cei care au fost răscumparați de către o terță persoană, de la inamic, în schimbul unei sume de bani. Până la achitarea sumei către terță persoană, ei rămân în puterea acesteia, putându-se răscumpara însă și prin muncă.

b. Status civitatis

Al doilea element al capacității de folosință îl constituie calitatea de cetățean (*status civitatis*).

Numai cetățeanul roman se bucura de toate drepturile în cetate. Element hotărâtor în adunările populare, el era elementul politic central al cetății, iar cetatea, până la instaurarea Imperiului, era Statul însuși.

Cei din afara cetății sunt străini și, în cea mai veche concepție romană, erau asimilați cu sclavii. Priviți astfel, străinii din epoca străveche nu puteau fi în siguranță la Roma decât dacă se puneau sub ocrotirea unui cetățean. Străinii, numiți *peregrini*, vor deveni din ce în ce mai numeroși în perioada republicană, în măsura în care puterea romană va înfrânge împotrivirea cetățitorilor din peninsula.

Calitatea de cetățean roman se dobânda:

a) Prin naștere: copilul care se naștea din părinți cetățeni romani avea calitatea de cetățean. Dacă unul dintre părinți era străin, copilul, în virtutea legii *Minicia*, era socotit străin, iar dacă se născuse dintr-o relație întâmplătoare (*vulgo conceptus*) se bucura de calitatea de cetățean numai când mama sa, în momentul nașterii, avusese cetățenia romană.

b) Printr-un fapt posterior nașterii, cum este cazul dezrobirii sau când cetățenia se acorda de către statul roman, ca o favoare, fie unei persoane, fie unei colectivități.

Cetățeanul roman se bucura de o deplină capacitate juridică atât în domeniul dreptului public, cât și în acel al dreptului privat. El avea drept de vot la adunările populare (*ius suffragii*) și de a fi ales magistrat (*ius honorum*), de a face parte din forțele armate (*ius militiae*) și de a participa la exercitarea cultului public. În domeniul dreptului

privat, avea dreptul de a se căsători după legea romană (*ius conubii*), de a dobândi și transmite proprietatea civilă, de a deveni debitor și creditor (*ius commercii*) și, ca o consecință a acestui din urmă drept, de a intenta o acțiune în justiție.

Ceea ce individualizează în mod public pe cetățeanul roman este numele său. Acesta cuprinde un prenume (*Marcus*), denumirea de familie (*Tullius*) și o poreclă (*Cicero*), la care se obișnuia să se adauge numele tatălui, la cazul genitiv, urmat de cuvântul *filii* (*Marci filius*), precum și tribul din care respectivul cetățean face parte (*Cornelia tribu*); astfel numele întreg al lui Cicero era: *Marcus Tullius, Marci filius, Cornelia tribu, Cicero*.

Calitatea de cetățean roman se pierdea în următoarele cazuri:

- a) Când se pierdea libertatea; e.g. prin vânzarea cetățeanului insolubil ca sclav *trans Tiberim* sau prin căderea acestuia în prizonierat.
- b) Prin renunțarea la calitatea de cetățean, ca în cazul naturalizării într-o cetate străină.
- c) Prin efectul anumitor condamnări penale mai grave.

Latinii ocupau o poziție intermediară între cetățeni și peregrini. Apariția unui astfel de statut juridic a fost consecința modului în care romanii au gestionat cuceririle teritoriale din Peninsula Italică.

După ce romanii au preluat controlul Federației latine, au acordat cetățitorilor latine un statut juridic aparte: autonomia față de Roma și prerogativele cetățeniei romane, exceptând *ius honorum* și *ius militiae*. Acesta este statutul de latinătate, iar beneficiarii au fost desemnați ca latini vechi (*veteres, prisci*). Confederația a fost dizolvată în 338 a.Chr., dar statutul de latin vechi a mai fost conferit prin analogie până în 286 a.Chr.

Alături de aceștia apar latinii din colonii (*latini coloniarii*). Romanii întemeiau, în scopuri politice, colonii pe teritoriile cetățitorilor cucerite. Unele dintre aceste se bucurau de cetățenia romană; altele, din rațiuni de utilitate politică, aveau o condiție juridică inferioară, asemănătoare cu a latinilor, multe dintre ele fiind inițial alcătuite din latini. Principala diferență dintre statutul juridic al latinilor și cel al latinilor coloniari consta în aceea că aceștia din urmă nu aveau *conubium*, decât pe temeiul unei dispoziții exprese.

După războiul aliaților (90-98 a.Chr.), latinii care trăiau în Italia au primit cetățenia latină, dar statutul juridic al latinilor coloniari a rămas mai departe în vigoare, mulți împărați conferindu-l, printr-un gen de ficțiune, unor regiuni întregi din imperiu.

Atât latinilor cât și latinilor coloniari le era deschisă calea de a dobândi, ca o favoare a legii, cetățenia romană. Pentru cei dintâi, posibilitățile de acordate erau mai ușoare. În schimb, situația latinilor coloniari s-a degradat din sec. II a.Chr.: după 188 a.Chr., dreptul de vot al municipiilor nu mai este acordat și, începând din 187, latinii sunt expulzați din Roma și obligați să revină în cetatea de origine.

c. Status familiae

Familia era organizată pe baze patriarhale monogamice. Noțiunea de familie avea un conținut sensibil diferit de cel pe care îl practicăm noi astăzi. Familia presupunea o putere (*manus*) a șefului de familie, ce unește sub o autoritate unică pe toți membrii familiei. În concepția primitivă, familia cuprinde nu numai pe soție și pe copii, ci și sclavii. Ulpian scria în acest sens:

Iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate.

Familia în sensul propriu e formată dintr-un ansamblu de persoane, care se găsesc sub puterea unuia singur⁵.

Puterea șefului de familie nu se exercita numai asupra soției, ci, în egală măsură, asupra copiilor și a sclavilor și asupra bunurilor din patrimoniul familial. Același Ulpian nota:

Familiae appellatio ... et in res et in personas deducitur.

Termenul de familie cuprinde și persoanele și bunurile⁶.

Șeful de familie este desemnat prin expresia *pater familias*. Noțiunea nu evocă ideea de descendență și de procreare (pentru care romanii aveau termenul de *genitor*), ci pe aceea de putere. Aceasta s-a numit la început *manus* (mână), simbolizând autoritatea și prerogativele nelimitate ale conducătorului grupului. Putem reține, deci, că ***pater familias* este singurul titular al patrimoniului familial, singurul judecător și unicul preot al cultului familial strămoșesc**. El singur este *sui iuris* (de sine-stătător, independent), deoarece soția și copiii de sub puterea sa sunt *alieni iuris* (dependenți, supuși) iar sclavii sunt mai mult sau mai puțin obiecte de proprietate (*res*).

Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet, recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat [...]: denique et pupillum patrem familias appellamus. Et cum pater familias moritur, quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere: singuli enim patrum familiarum nomen subeunt.

Se numește șef de familie cel ce deține puterea într-o casă, pe drept fiind numit astfel chiar dacă nu are un fiu [...]: chiar și un impuber poate fi numit șef de familie. Și când șeful familiei moare, toți indivizii ce i-au fost supuși încep să dețină propriile lor familii, căci intră fiecare în categoria șefilor de familie⁷.

Cele mai largi prerogative caracterizau aceste puteri ale lui *pater familias*. Acestea mergeau până la dreptul de viață și de moarte (*ius vitae necisque*) asupra celor de sub puterea sa. Membrii familiei puteau să mărească patrimoniul, dar nu să-l micșoreze și nici să oblige, prin actele lor, pe șeful familiei.

Puterea nelimitată a lui *pater familias* în epoca veche își are o explicație firească, dacă avem în vedere contextul concret al societății romane de atunci. Roma a fost la început o cetate cu o structură agricolă, iar solul și condițiile de muncă impuneau o strădanie susținută, în vederea dobândirii celor necesare traiului. Se cerea un efort coordonat din partea membrilor familiei și a sclavilor. Prerogativele întinse acordate capului de familie urmăreau tocmai să-i confere autoritatea necesară, pentru a-i constrânge să-și îndeplinească partea care li se cuvenea din truda comună. **Familia romană**, axată în jurul acestei puteri întinse, era una **agnatică**, pentru că legătura juridică dintre *pater familias* și cei de sub putere forma **rudenia agnatică (numită și rudenia civilă)** (*agnatio*).

Cu alte cuvinte, în epoca veche, **noțiunea de rudenie era deosebită de sensul actual al termenului**. Vechea rudenie romană, *agnatio*, se baza pe putere (autoritate). Toți cei care se aflau sub aceeași putere, chiar în absența legăturii de sânge, erau rude între ei; în schimb, o rudă de sânge, dacă era exclusă din cadrul familiei, înceta să aibă calitatea de rudă. *E.g.*, un copil adoptat era rudă cu membrii familiei în care a fost adoptat, deși nu era rudă de sânge cu aceștia; în schimb, un copil ieșit din familie prin emancipare* înceta să mai fie rudă cu ei.

Rudenia agnatică funcționează exclusiv pe linie masculină, deoarece puterea care o caracterizează nu putea fi exercitată decât de bărbați și nu se transmite decât prin aceștia. La moartea lui *pater familias*, numai fiii

6 Dig. 50.16.195.1.

7 *Id.*, Dig. 50.16.195.2.

(descendenții masculini de prim grad) vor deveni, la rândul lor, șefi de familie, nu și fiicele și soția. Chiar dacă fiii sunt încă în fașă sau necăsătoriți sau fără copii, ei devin, fără deosebire, *pater familias*, deoarece s-a văzut că termenul este esențial legat de ideea de putere, nu de procreație:

Patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impuberes.

Șefi de familie sunt cei care se găsesc sub propria lor putere, fie ei puberi sau impuberi [...]⁸.

Rudenia agnatică (civilă) nu cuprinde numai pe cei care se află în prezent sub aceeași putere. Sunt considerați rude civile și cei care, la un moment dat, s-au aflat sub aceeași putere părintească. Ei sunt agnați (*agnati*) și li se permite dovedirea descendenței din același cap de familie. Mai mult, chiar și cei care nu pot dovedi direct descendența dintr-un strămoș comun, dar care se pot prevala de o prezumție pentru a dovedi o astfel de descendență (același nume de familie, comunitate de cult familial etc.) sunt considerați rude îndepărtate. Sunt denumiți gentili (*gentiles*) și li se acordă (în lipsa agnaților) anumite drepturi succesoriale, de tutelă etc.

Pe parcursul Republicii, în locul termenului unic de *manus*, apar mai multe denumiri. Acestea au avut scopul să precizeze fiecare câte o prerogativă a lui *pater familias*, față de cei care se aflau în puterea lui. *Manus* rămâne să desemneze puterea asupra soției. Pentru subordonarea copiilor, se utilizează expresia *patria potestas* (putere părintească), pentru aceea a sclavilor se folosește *dominica potestas* (puterea stăpânului) și pentru celelalte lucruri se încetățenește noțiunea de *dominium* (stăpânire). Să le examinăm pe rând în pragrafele următoare.

Patria potestas

Puterea părintească este autoritatea pe care capul familiei o are asupra descendenților săi. Aceasta era teoretic nelimitată: *pater familias* putea să-i pedepsească, să-i vândă, să-i alunge din casa familială, să-i abandoneze ca pe niște lucruri nefolositoare, să-i căsătorească fără să-i întrebe. Putea și să-i suprime fizic, cu avizul prealabil și pur consultativ al rudelor apropiate. Putea, de asemenea, să-i revendice din mâna oricui s-ar găsi, folosind acțiunea dată de lege proprietarului (acțiunea în revendicare). Aceasta denotă faptul că, atât persoanele cât și lucrurile se găseau sub puterea lui *pater familias* și că, în perioada cea mai veche, **nu existau noțiuni juridice distincte, pentru a distinge proprietatea de autoritatea părintească.**

Prerogativele întinse conferite (teoretic) de Legea celor XII Table nu au primit niciodată o aplicare practică *ad litteram*. Exemplele de omorâre a fiilor sau fiicelor de către *pater familias* sunt rare și se referă numai la culpe grave.

Patria potestas era perpetuă; un majorat, în sensul actual, nu exista. Oricare ar fi fost vârsta descendentului și orice poziție politică ar fi ocupat în stat, el rămânea în puterea părintească a celui mai în vârstă ascendent al său.

Descendenții nu au un patrimoniu propriu. Nu puteau dobândi nimic pentru ei și nici să facă situația lui *pater familias* mai rea, ci numai să i-o îmbunătățească; puteau deci să-l pună în poziția juridică de creditor, proprietar etc., dar nu și de debitor. Situația lor era identică, sub acest aspect, cu a sclavilor. Existența unei asemenea rigori se explică, așa cum am văzut mai sus, prin condițiile vieții materiale din Roma veche.

*

8 Ulpian, Dig. 1.6.4.

După ce am prezentat ce este puterea părintească și evoluția ei istorică, trebuie să indicăm care sunt izvoarele acesteia, adică modurile juridice prin care putea să ia naștere.

Patria potestas putea lua naștere prin **căsătorie**, prin **adopecție** și prin **legitimare**. Primul este modul firesc și cel mai obișnuit al dobândirii puterii părintești, iar celelalte două au un caracter artificial, prezentând o frecvență mai redusă. Le vom analiza, pe rând, pe fiecare.

Matrimonium

Vom studia în această secțiune noțiunea juridică de căsătorie, condițiile de fond* și condițiile de formă* ale încheierii acesteia, efectele, precum și desființarea căsătoriei.

Noțiune

Căsătoria constituie cel mai obișnuit izvor al puterii părintești. Conform jurisconsultului Modestinus, căsătoria este:

... *coniunctio maris et feminae, consortium omnis vitae divini et humani iuris communicatio*

... unirea bărbatului cu femeia, o comunitate pentru întreaga viață, împărtășirea cultului divin și uman⁹,

Supusă în epoca veche unei autorități maritale, care mergea până la dreptul de viață și de moarte asupra ei, femeia nu a avut nici chiar în căsătoria așa-zisă liberă (*sine manu*, după cum vom vedea în capitolul următor) o poziție juridică egală cu a bărbatului.

Căsătoria romană era precedată de o logodnă (*sponsalia*). Aceasta se încheia, în vechime, de către capii de familie și, mai târziu, de către viitorii logodnici, cu consimțământul celor în a căror putere se găseau.

Condițiile de fond ale căsătoriei

Pentru încheierea unei căsătorii existau câteva cerințe care, cu toate modificările suferite în evoluția lor, au rămas în esență aceleași până la Iustinian:

1. Consimțământul. În epoca cea mai veche a Dreptului Roman, căsătoriile persoanelor aflate sub putere se încheiau de către *pater familias*, în virtutea prerogativelor sale nelimitate. Mai târziu, alături de consimțământul capului de familie s-a cerut și acela al viitorilor soți.

2. Vârsta. Fixată inițial de la caz la caz, limita inferioară de vârstă a fost de timpuriu stabilită la doisprezece ani pentru fete. Pentru băieți, nu exista o limită legală de vârstă, totul rezumându-se la o cercetare corporală, de la caz la caz.

3. *Conubium*. Prin *conubium* se înțelege dreptul de a contracta o căsătorie romană, sub aspectele obiectiv și subiectiv. Sub aspect obiectiv, numai cetățenii romani, latini vechi și cei cărora, ca o favoare, li s-a acordat *conubium* puteau încheia o căsătorie romană. Sub aspect subiectiv, se cereau îndeplinite anumite condiții:

a) Viitorii soți să nu fie rude între ei, nici în linie directă (la infinit) și nici în linie colaterală (până la un anumit grad, care a variat în cursul vremii).

⁹ Dig. 23.2.1.

b) Viitorii soți să nu fie afini între ei. Afinitatea este legătura de rudenie care unește pe un soț cu rudele celuilalt soț și constituie, în linie directă, o piedică la căsătorie la infinit, iar în linie colaterală, între cumnați și cumnate.

c) Nici unul dintre viitorii soți să nu fie căsătorit, bigamia fiind prohibită.

d) Văduva nu se putea recăsători timp de zece luni (mai apoi un an) de la moartea soțului ei. Acest termen de viduitate, motivat la început prin considerente morale (doliul datorat bărbatului), se justifică rațional prin necesitatea de a se evita incertitudinea asupra paternității copilului născut în acest interval.

e) Condiția socială constituia o altă piedică la căsătorie. Astfel, până la legea *Canuleia*, căsătoria dintre plebei și patricieni a fost oprită, iar până la Augustus – aceea dintre cetățenii născuți liberi (*ingenui*) și dezrobiți.

f) unele acte normative opresc căsătoria guvernatorilor din provincii cu o femeie originară sau domiciliată în acea provincie, a soțului adulter cu complicele său, a tutorelui sau a fiului lui cu pupila sa etc.

Condițiile de formă ale căsătoriei

Cea mai veche formă este **căsătoria cum manu**. Femeia astfel căsătorită rupea orice legătură cu vechea ei familie și, intrând în familia bărbatului, cădea sub puterea (*manus*) șefului de familie. Această formă de căsătorie, singura compatibilă cu puterea nelimitată pe care o avea *pater familias*, îi asigura o deplină autoritate asupra soției. Femeia căsătorită avea poziția juridică a unei fiice (*loco filiae*) sau a unei nepoate (*loco neptis*). Atât de strâns era legată ideea de putere (*manus*) de instituția căsătoriei, încât dobândirea unei astfel de puteri însemna, implicit, încheierea căsătoriei.

Formalitățile de dobândire a lui *manus* (și, implicit, de încheiere a căsătoriei) erau:

a) *Confarreatio*. Consta dintr-o ceremonie religioasă, cu care ocazie se pronunțau diferite cuvinte sacramentale în fața a zece martori și a preotului lui Iupiter. De o străveche origine italică (probabil indo-europeană), era rezervată exclusiv patricienilor.

b) *Coemptio*, se reducea la vânzarea fictivă a soției de către șeful ei de familie. Procedul utilizat era acela al mancipațiunii. Mancipațiunea (se va vedea mai târziu) este un mod de transferare a proprietății, fapt care reliefează încă o dată condiția inferioară a soției. Formele erau aceleași deci ca pentru înstrăinarea unui sclav, unui teren etc., numai cuvintele pronunțate erau altele. *Coemptio* era forma rezervată plebeilor.

c) *Usus* consta dintr-o simplă conviețuire a femeii cu bărbatul vreme de un an de zile, după care femeia intra în familia acestuia. Procedul este foarte asemănător cu modul de dobândire a proprietății numit uzucapiune*, pe temeiul căruia cel care stăpânește un bun mobil timp de un an devine proprietarul acestuia. Din nou ne apare identitatea poziției juridice a femeii în Vechiul Drept Roman cu cea a unui lucru oarecare.

Efectele căsătoriei

În căsătoria *cum manu*, femeia intra în puterea soțului (dacă acesta era un *pater familias*) sau în puterea capului de familie sub a cărui autoritate se găsea soțul. Soția căsătorită *cum manu* are, în noua sa familie, calitatea de fiică (*loco filiae*), dacă bărbatul său are calitatea de *pater familias*, sau pe aceea de nepoată (*loco neptis*), dacă soțul ei se găsește încă în puterea tatălui său. Rupând orice legătură de rudenie cu familia sa de origine, soția intră în familia soțului, devine agnată cu agnații soțului ei și participă la exercițiul cultului familial al noii sale familii.

Puterea maritală, nelimitată la început, a fost tratată mărginită în exercițiul ei; dar, principiul superiorității juridice a bărbatului asupra femeii s-a menținut în mod consecvent, atâta vreme cât a existat acest gen de căsătorie.

Soții erau îndatorați să-și poarte respectul reciproc, iar în justiție nu se puteau cita decât cu îngăduința magistratului. Adulterul soției era însă cu mult mai sever pedepsit decât cel al soțului. Până la Octavian, șeful de familie putea să pedepsească el însuși pe soția infidelă.

În căsătoria *cum manu*, întreaga avere a femeii trecea în patrimoniul soțului. La decesul acestuia, soția dobânda o cotă-parte succesorală, alături de ceilalți moștenitori. Soții puteau să încheie între ei orice act juridic, cu excepția donațiilor; acestea au fost interzise la finele Republicii, pe considerentul că ar putea fi rezultatul unei presiuni din partea unuia dintre soți.

Desființarea căsătoriei

Divorțul a fost extrem de rar în societatea primitivă romană. Celulă de bază a societății, familia romană nu se putea desființa cu ușurință. Aproape în întreaga perioadă republicană (până în anul 200 a.Chr.), divorțul a fost privit nefavorabil în societate și era descurajat: *e.g.*, cenzorul pedepsea cu *nota censoria** pe cei care se despărteau fără temeii.

Căsătoria *cum manu*, dacă se încheiase prin *confarreatio*, se desființa voluntar printr-o solemnitate inversă, numită *diffareatio*. Dacă se încheiase prin *coemptio* sau *usus*, se desființa printr-o *remancipatio*: femeia era mancipată (trecută în puterea) unei terțe persoane, care apoi o elibera.

Căsătoria se putea desființa forțat sau voluntar (prin divorț).

Desființarea forțată intervenea fie prin moartea, fie prin pierderea libertății sau cetățeniei unuia dintre soți. În ultimul caz, soțul care și-a pierdut libertatea sau cetățenia, devenind sclav sau, respectiv, peregrin, nu putea să-și păstreze calitatea, deoarece între un cetățean roman și un sclav sau un peregrin nu putea exista o căsătorie valabilă (*iustae nuptiae*). Desființarea era tot forțată dacă, ulterior încheierii căsătoriei, a apărut un impediment: *e.g.*, în cazul în care socrul adoptă pe ginerele său, fără a fi emancipat în prealabil pe fiica sa¹⁰.

Relațiile extraconjugale puteau produce efecte juridice în unele situații.

Stuprum este termenul ce desemna relațiile sexuale între persoane libere, căsătorite sau necăsătorite. Perioada republicană a cunoscut câteva procese, în care adulterul a fost sancționat cu deportarea sau cu amendă. De asemenea, gestul tatălui care și-a ucis fiica pentru *stuprum* a fost motivat prin compromiterea de către aceasta a posibilității de a contracta o căsătorie onorabilă. Copilul născut în urma unei relații pre- sau extraconjugale era considerat nelegitim.

Concubinajul este o uniune stabilă între două persoane de sex diferit, căreia îi lipsește *affectio maritalis* (intenția celor două părți de a se considera soț și soție). Concubinajul a fost o consecință a numeroaselor impedimente la căsătorie, prevăzute de dreptul civil. Căsătoria fiind imposibilă în asemenea cazuri, concubinajul apărea ca o modalitate de conviețuire onorabilă și stabilă a celor în cauză. Iată de ce nu era privit defavorabil din punct de vedere moral. Constituind o cale de ocolire a unor dispoziții legale, concubinajul nu avea efecte juridice, copiii născuți din astfel de uniuni fiind considerați nelegitimi.

Ultimele două paragrafe au adus în atenție noțiunea de copil nelegitim, pe fondul reticenței Dreptului Roman republican față de legăturile neoficializate prin căsătorie.

La începuturi, când singura rudenie era cea civilă, copilul născut în afara căsătoriei nu putea fi privit ca rudă nici cu tatăl său natural și nici cu mama. Agnațiunea (rudenia civilă) nu se putea stabili față de tată, întrucât

¹⁰ Impedimentul exemplificat dispare în vremea lui Iustinian.

căsătoria nu exista. Nu se putea stabili nici față de mamă, întrucât acest tip de rudenie se transmitea numai pe linie masculină.

Spre sfârșitul Republicii, s-au recunoscut treptat unele efecte juridice cogațiunii, adică rudeniei de sânge. Ca urmare, copilul va începe să fie considerat rudă cu mama sa, dar nu și cu tatăl său. Explicatia este simplă: dovada maternității (a faptului nașterii) era simplă, în timp ce paternitatea era greu de dovedit. Ca urmare, numai căsătoria putea genera un raport de rudenie între tată și copil și Roma veche nu cunoștea decât tații legitimi.

Tatăl nu putea fi decât soțul mamei copilului și, în virtutea unei prezumții, se bucura de calitatea de copil legitim și acela care se născuse în intervalul de zece luni de la desfacerea căsătoriei. Două mijloace stăteau la dispoziția tatălui natural pentru **recunoașterea copiilor (legitimare)**: adogațiunea și adopția.

Dobândirea artificială a puterii părintești

Adogațiunea și adopția sunt două vechi instituții ale Dreptului Roman, menite să creeze în mod artificial puterea părintească. Sunt căile juridice prin care un șef de familie fără descendenți și-i poate importa din alt grup familial. Descendenții astfel intrați sub autoritatea sa, îi vor urma la administrarea bunurilor, îi vor perpetua numele și continua cultul familial.

Adrogatio este actul prin care un *pater familias* ia în puterea sa (*in potestate*) o persoană *sui iuris* (un alt *pater familias*). Acest act se realiza în urma încuviințării pontifilor, printr-un vot al adunărilor curiate (*lex curiata*). Când adunările poporului pe curii au încetat să se mai întrunească, adogațiunea avea loc simbolic, în fața celor 30 de lictori, care convocau adunările în perioada veche.

Avizul colegiului pontifilor era considerat necesar. Prin el se verifica în ce măsură interesele invocate de adrogant justifică trecerea în puterea sa a unui cap de familie și ce consecințe poate avea un astfel de act pentru cetate.

Adogațiunea are ca efect trecerea, de plin drept, a bunurilor celui adrogat în proprietatea adrogantului. Datoriile adrogatului se sting, pentru că și-a pierdut vechea sa calitate juridică de *sui iuris*, pe temeiul căreia a contractat respectivele datorii. Fiind acum *alieni iuris*, nu poate fi urmărit de creditori, deoarece n-a contractat nimic în această nouă ipostază și, în consecință, nu datorează nimic.

Femeile nu puteau fi adrogate, deoarece nu puteau lua parte la ședințele comițiilor curiate. Nu puteau fi adrogați nici imberii (cei care nu au împlinit 14 ani). Aceștia fiind lipsiți de capacitatea de exercițiu, exista temerea că nu ar putea cântări bine toate consecințele adogațiunii.

Adoptio este dobândirea puterii părintești asupra unei persoane *alieni iuris*. Se puteau adopta persoane de ambele sexe.

Adopția se realiza printr-un procedeu tehnic constând din două acte:

a) Legea celor XII table¹¹ prevedea că fiul de familie, dacă era vândut de *pater familias* de trei ori unui terț, ieșea definitiv de sub puterea acestuia. Formalitatea triplei înstrăinări fusese inclusă în legea decemvirală pentru a tempera abuzurile șefilor de familie. Această regulă a fost împrumutată în materie de adopție, pentru a desființa legătura de putere dintre cei implicați. După a treia vânzare, fiul rămânea în stăpânirea terțului.

b) Urmează actul propriu-zis al adopției, care are loc înaintea magistratului, prin procedeu *in iure cessio*. Adoptatorul revendică pe copil de la terț, afirmând că este al său. Terța persoană, investită cu un rol formal, nu se opunea și pretorul atribuia pe copil adoptatorului.

¹¹ IV.2 b.

Copilul astfel adoptat iese din familia sa de origine și intră în aceea a tatălui său adoptiv.

În Dreptul Roman exista și o **adopecție testamentară**, adică realizată prin mijlocirea unui testament. S-a discutat asupra naturii juridice a acestei adopții. Unii romaniști o privesc ca o simplă instituire de moștenitor, făcută cu condiția ca respectivul adoptat să ia numele testatorului. Alții o consideră ca fiind o adrogațiune, care, realizându-se după moartea adrogantului, nu ar crea puterea părintească asupra celui adrogat.

Adrogațiunea și adopția au avut o largă sferă de aplicare. Dacă efectul lor principal era să creeze *patria potestas*, procedeele urmăreau să realizeze și anumite scopuri politice. Corectând lipsurile sistemului artificial de rudenie agnatică, aceste instituții serveau ascendenților să dobândească puterea părintească asupra unor descendenți rămași în afara ei (e.g. asupra urmașilor pe linie feminină, asupra descendenților născuți în afara căsătoriei etc.). În scopuri politice, adrogațiunea și adopția puteau servi latinilor să dobândească cetățenia romană, plebeilor să devină patricieni, patricienilor să devină plebei (e.g., în vederea exercitării magistraturii de tribun plebeu) și, mai târziu, servea împăraților să-și desemneze moștenitorul prezumtiv.

Stingerea puterii părintești

Atâta vreme cât capul familiei (*pater familias*) este în viață, el își exercită puterea părintească asupra descendenților. S-a arătat mai sus că Dreptul Roman nu a cunoscut un majorat în sensul actual al termenului și, indiferent de vârsta sau de poziția socială a copiilor, aceștia se aflau *in potestate* până la moartea capului lor de familie.

În mod **natural**, puterea părintească înceta prin decesul șefului de familie. De asemenea, dacă *pater familias* își pierdea libertatea prin cădere în prizonierat sau își pierdea cetățenia pe temeiul unei pedepse grave sau dacă își schimba starea familială (e.g., printr-o adrogațiune), puterea părintească înceta să mai existe. În asemenea cazuri, *pater familias* suferă o așa-numită moarte civilă. Fiicele și fiii săi deveneau *sui iuris* în toate ipotezele descrise.

În virtutea ficțiunii *postliminium-ului*, dacă șeful familiei se reîntorcea din prizonierat, se considera că nu și-a întrerupt niciodată exercițiul *patria potestas*.

Puterea părintească putea să se stingă și prin moartea naturală a copilului sau prin moartea sa civilă

Moartea civilă a copilului survenea prin pierderea libertății, a cetățeniei sau în urma unei schimbări de stare familială (e.g., printr-o adopție într-o altă familie sau printr-o emancipare). În cazul redobândirii libertății, copilul reintra, în virtutea *postliminium-ului*, sub vechea putere părintească.

În principiu, puterea părintească nu se stinge prin dobândirea unei demnități publice de către copil. Totuși, s-a admis în mod excepțional, din considerente religioase că fata care devine preoteasă a zeiței Vesta și băiatul care îmbracă funcția de preot al lui Iupiter, ies de sub puterea părintească.

Puterea părintească se putea stinge și pe cale **artificială**, prin procedeul tehnic al emancipării.

Prin **emancipare**, înțelegem scoaterea copilului de sub puterea părintească. A fost creată inițial ca o pedeapsă, pusă la îndemâna șefului de familie, ca un instrument al exercitării puterii sale.

Ultimul secol republican a adus transformări în această concepție. Șefii de familie și-au dat seama că, decât să aiubă un fiu *alieni iuris*, este mai profitabil să fie unul *sui iuris*, pe care sa-l poată implica juridic în afacerile familiei. Puterea părintească devenise incompatibilă cu independența juridică și socială de care trebuia să se bucure un membru al familiei în astfel de operațiuni economice. Găsirea procedurii nu a fost dificilă. S-au folosit formele emancipării, dar, de data aceasta, fără vreun scop sancționator, ci în vederea eliberării copilului de sub autoritate.

Emanciparea se realiza practic printr-o vânzare fictivă. Ca și în materie de adopție, pentru emanciparea unui fiu era nevoie de trei vânzări succesive: *pater familias* vindea, în mod fictiv, prin procedeul numit mancipațiune pe fiul său de trei ori consecutiv unui terț. După a treia vânzare, fiul ieșea de sub puterea paternă iar terțul proceda la eliberarea fiului, care astfel devenea *sui iuris*. Pentru ceilalți descendenți, era suficientă o singură vânzare.

Fiul emancipat iese din familia sa de origine și pierde drepturile de moștenire bazate pe rudenția agnatică.

Pierderea capacității (*capitis deminutio*)

Pierderea uneia dintre cele trei componente ale capacității de folosință (sau juridice) atrăgea după sine pierderea acesteia în totalitatea ei. Consecința implicită este dispariția calității de persoană, care nu putea exista decât prin reunirea celor trei elemente: *status libertatis*, *status civitatis* și *status familiae*. Pierderea capacității juridice, numită în Dreptul Roman *capitis deminutio* (sau moartea civilă, pusă în opoziție cu cea naturală) era de trei feluri, după cum se pierdea unul sau altul dintre cele trei elemente:

- pierderea libertății, care se numea *capitis deminutio maxima* (cea mai mare);
- pierderea cetățeniei, numită *capitis deminutio media* (mijlocie);
- pierderea drepturilor de familie, care constituie *capitis deminutio minima* (cea mai mică).

Capitis deminutio maxima se producea în temeiul cauzelor care aduceau sclavia. Dacă însă cetățeanul roman, care devenise sclav prin luarea sa ca prizonier, se întorcea la Roma, era socotit în virtutea ficțiunii *postliminium*-ului că n-a fost niciodată sclav; dacă murea în prizonierat, legea *Cornelia* îl prezuma mort în momentul luării sale ca ostatic.

Capitis deminutio media se producea în virtutea cauzelor care duceau la pierderea cetățeniei.

Capitis deminutio minima înseamnă pierderea drepturilor de familie. Este cazul:

- emancipatului, care devine din *alieni iuris* o persoană *sui iuris*;
- al adrogatului, care din *sui iuris* devine *alieni iuris*;
- al adoptatului, care trece dintr-o putere părintească în alta;
- al femeii care se căsătorește *cum manu* și trece din puterea capului ei de familie sub aceea a soțului (dacă este *sui iuris*) sau sub a șefului de familie, în a cărui autoritate se găsește soțul etc.

În asemenea cazuri, stingerea drepturilor de familie este însoțită de crearea altor drepturi noi.

Orice *capitis deminutio* desființa vechile legături agnatice, dar nu și pe cele cognatice, care continuau să rămână în ființă și să producă efecte juridice. Averea persoanei care suferă o *capitis deminutio* revine celui din inițiativa căruia se produsese. *E.g.*, averea revenea creditorilor care vânduseră pe debitorii lor Statului, ca urmare a unei condamnări având drept efect pierderea cetățeniei celui condamnat; sau, revenea soțului *sui iuris*, cu care femeia se căsătorea *cum manu* etc.

Dispărând capacitatea juridică a respectivei persoane, obligațiile sale se sting (cu excepția celor născute din delict). *E.g.*, dacă Titius a fost adrogat, vechile sale obligații născute dintr-un împrumut sunt considerate stinse. Efectul se explică prin aceea că, după adrogare, Titius devine o persoană nouă din punct de vedere juridic, cu totul diferită de cea veche. În schimb, obligațiile născute din delict (*e.g.*, obligația care rezultă din lovirea unui terț) nu se sting: Titius a rămas aceeași persoană fizică și, după adrogare, este supus urmării terțului care fusese lovit.

Efectul extinctiv de obligație al pierderii capacității nu era deranjant în epoca veche. Economia eminentement agrară și primitivă a Romei începuturilor nu a pus probleme legate de nerestituirea vreunui credit primit. Dezvoltarea comerțului și a operațiunilor de creditare de la sfârșitul Republicii au făcut ca principiul stingerii obligațiilor să fie cu totul defavorabil creditorilor. Pretorul a intervenit, dându-le, în scopul urmării creanțelor lor în justiție, o acțiune cu ficțiunea că respectiva adrogațiune nu a avut loc. Măsura luată de pretor în domeniul lui *capitis deminutio minima* a fost extinsă (pe calea acțiunilor utile) de jurisprudență și la *capitis deminutio maxima* și *media*.

Dreptul roman cunoaște cazuri în care, deși capacitatea juridică exista, era mai mult sau mai puțin restrânsă. Adică nu se pierde, suferă totuși unele limitări, datorită anumitor cauze care ating onorabilitatea cetățenească.

Aceste cazuri pot fi grupate în două categorii:

a) Intestabilitatea: era incapacitatea de a fi martor și de a recurge la martori; legea decemvirală o stabilea împotriva celor care au refuzat să facă mărturisiri cu privire la un act la care au luat parte, iar o lege posteroară – împotriva autorului unei scrisori ofensatoare.

b) Infamia sau nedemnitățile cetățenești rezulta dintr-o hotărâre a cenzorului, dintr-o dispoziție a legii sau ca o consecință a edictului pretorian.

Astfel, cu ocazia întocmirii listelor censului, cenzorii puteau, în epoca republicană, să excludă un senator din senat, un cavaler din ordinul cavalerilor sau să lipească un cetățean de dreptul de vot, în caz de imoralitate, necinste, lux exorbitant etc. Pe baza unor legi penale, cei condamnați în materie criminală nu puteau ocupa anumite funcții în stat și nici să fie judecători sau martori. În virtutea edictului pretorian, unele condamnări, unele fapte imorale și exercitarea anumitor profesii (comediant, gladiator) atrăgeau după ele incapacitatea să pledezi în instanță pentru altul, să fi reprezentat sau să reprezinti pe altul în justiție (*cognitor și procurator*) etc.

Mijloacele derivate de exercitare a puterii părintești

Tutela era, în Vechiul Drept Roman, un mod de exercitare a puterii părintești asupra unui *alieni iuris*. Spre deosebire de tutelă, **curatela** era instituită asupra persoanelor care nu mai sunt minori.

Ambele procedee erau strâns legate de modul de organizare a familiei. În consecință, urmăreau ocrotirea intereselor familiei agnatice, nu a incapacabililor puși sub tutelă sau sub curatelă. Supravegherea incapacabililor era pentru agnați nu numai un drept, dar și o obligație. Organizarea tutelei și a curatelei urmărea să împiedice pe incapacabil să-și risipească bunurile în detrimentul rudelor civile eventual chemate la moștenire.

Sub tutelă și curatelă, se aflau acele persoane care aveau capacitate de folosință (de drept), dar care nu aveau capacitatea de exercițiu (de fapt). Primul procedeu servea pentru ocrotirea incapacabililor nevârstnici (până la 14 ani) și a femeilor. Cel de-al doilea a fost inventat în vederea remedierii incapacităților accidentale (*e.g.*, bolile mintale, lipsa de experiență, tendința de a risipi etc.). Le vom analiza în continuare.

Tutela impuberilor se exercita asupra băieților *sui iuris* până la vârsta de 14 ani. Atât copilul de sex masculin, născut în afara căsătoriei ca *sui iuris*, cât și copilul care, indiferent în ce mod, ieșise de sub puterea părintească, aveau nevoie, până la vârsta de 14 ani, de un ocrotitor. Tutorele va administra averea impuberului și-i va completa voința, ori de câte ori acesta va încheia un act juridic.

Tutela est, ut Servius definit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum qui propter aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa.

Tutela este, după cum o definește Servius (Sulpicius), puterea dată și îngăduită de dreptul civil asupra unei persoane libere în vederea ocrotirii aceleia care, din pricina vârstei, nu se poate apăra singur¹².

După modurile de constituire a tutelei, aceasta putea fi testamentară (desemnată prin testament de către șeful familiei), legitimă (derivată din lege) sau dativă (dispusă de magistrat).

a) Șeful familiei putea, înainte de a muri, să indice în **testament** un tutore pentru fiul său. Numirea nu se putea face decât folosindu-se termeni solemni și imperativi. Tutorele testamentar putea fi numit sub o condiție sau un termen. Un exemplu de instituire a unui tutore sub o condiție ar fi următorul: Titus să fie tutore „dacă va putea”¹³ sau Stichus, sclavul lui Primus, să fie tutore „dacă va fi dezrobbit la data deschiderii testamentului”¹⁴. Jurisconsultul Ulpian considera că, ori de câte ori cineva

12 Paul, Dig. 26.1.1. pr.

13 Ulpian, Dig. 26. 2. 8. 3.

14 Ulpian, Dig. 26. 2. 10. 4.

instituie ca tutore pe sclavul altuia, se subînțelege condiția „să fie liber” la data deschiderii succesiunii. *Pater familias* numea uneori mai mulți tutori, urmărind în acest chip să asigure și mai bine interesele copilului.

b) Dacă *pater familias* nu instituise pentru fiul său un tutore testamentar, se deschidea așa-numita tutelă **legitimă**, pe care o exercitau agnații sau gentilii pupilului, în calitate de moștenitori prezumtivi ai acestuia.

Tot în categoria tutelelor legitime intrau: tutela patronului și a capului de familie care emancipa un descendent. *E.g.*, dacă un stăpân dezroba un sclav impuber (cel care nu împlinise 14 ani), stăpânul devenea patronul și tutorele acestuia; când *pater familias* emancipa un descendent impuber, primul devenea, respectând o anumită procedură, tutorele descendentului emancipat.

c) În lipsă de tutori testamentari și legitimi, autoritatea de stat numea un tutore pentru respectivul impuber. Este așa-zisa tutelă **dativă**, introdusă de legea *Atilia* și extinsă în provincii prin legile *Iulia* și *Titia*.

Nu orice persoană putea fi tutore. *E.g.* impuberii, cei care nu au împlinit 25 de ani, latinii, latinii iuniani, persoanele cu dizabilități fizice (surzi, muți), femeile (cu excepția mamei și a bunicii) etc.

Persoanele numite tutori de către magistrați nu puteau refuza sarcina dată, decât aducând o scuză temeinică sau propunând o persoană mai aptă pentru această funcție (*potioris nominatio*). Astfel a apărut sistemul scuzelor legale în materie de tutelă.

În vederea administrării patrimoniului pupilului, tutorele avea la îndemână două procedee: *auctoritas* și *gestio*.

a) *Auctoritas* este completarea capacității pupilului de către tutore. De aceea, aceasta nu putea fi folosită decât după ce copilul putea să vorbească. În momentul în care pupilul încheia un act cu un terț, ultimul întreba pe tutore: ”îți dai acordul?” și acesta răspundea: ”Mi-l dau”. Întrucât tutorele completa capacitatea pupilului, numai acesta din urmă devenea, după caz, proprietar, creditor sau debitor.

b) Al doilea procedeu era *gestio*. Tutorele administra patrimoniul pupilului ca un mandatar sau, mai exact, ca un gerant de afaceri. Acest procedeu se folosea când nu se putea utiliza *auctoritas*, în caz de absență a pupilului sau când acesta nu putea încă vorbi. În asemenea ipoteze, tutorele devenea proprietar, creditor sau debitor, deoarece Dreptul Roman nu cunoștea principiul reprezentării* perfecte. Ca urmare, la finele tutelei, tutorele trebuia să transfere pupilului bunurile și creanțele dobândite și să ceară să fie exonerat de obligațiile contractate.

La finele tutelei (când pupilul ajungea la pubertate, la moartea naturală sau civilă a pupilului sau a tutorelui etc.), tutorele avea **obligația să dea socoteală** de gestiunea sa. În acest sens, legea decemvirală a instituit primele măsuri pentru ocrotirea intereselor materiale ale pupilului. Tutorele putea fi înlăturat din tutelă, dacă se făcuse vinovat de dol* sau de o culpă gravă. Dacă la finele tutelei se dovedea că tutorele sustrăsese din bunurile incapabilului, era obligat să plătească dublul valorii acelor bunuri.

Tutela femeilor, era constituită, în Vechiul Drept Roman, ca și aceea a impuberului, în interesul familiei agnatice: mai exact, în interesul moștenitorilor prezumtivi ai femeii. De aceea, o persoană de sex feminin avea nevoie de încuviințarea tutorelui pentru întocmirea celor mai importante acte patrimoniale: înstrăinarea bunurilor mai de preț (*res Mancipi*), redactarea unui testament, contractarea unei obligații etc.

Tutorele femeii (numit prin aceleași procedee ca și cel al impuberului) nu avea gestiunea averii acesteia. El era chemat numai ca să-și dea încuviințarea (*auctoritas*) pentru anumite acte. Urmare era că nu trebuia să dea socoteală la finele tutelei.

Curatela viza următoarele categorii:

a. cei care nu se aflau în deplinătatea facultăților mintale (nebunii – *furiosi*, în terminologia jurisconșulților). Neputându-și da seamă de sensul actelor pe care le îndeplinesc, Legea celor XII table le-a organizat curatela, dată în exercitare celor mai apropiați moștenitori prezumtivi: agnații și, în subsidiar, gentilii.

b. Indivizii risipitori (*prodigi*) erau asimilați celor din prima categorie. Legea decemvirală considera risipitor pe cel care își cheltuia moștenirea primită pe cale legală de la înaintați (*bona paterna avitacue*)

Morbus per praetorem bonis interdicitur hoc modo: quando tibi bona paterna avitacue, nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico.

Interdicția de la bunuri pe baza obiceiului este decretată astfel: „Deoarece risipești cu nechibzuința ta bunurile părintești și strămoșești și sărăcești (astfel) pe copiii tăi, din acest motiv îți interzic dreptul de a face acte juridice asupra lor”¹⁵.

Pentru a apăra interesele familiei agnatice, legea îi puna pe risipitori sub curatela legitimă a agnaților și, în lipsa acestora, sub aceea a gentililor.

Concepția asupra curatelei risipitorilor s-a schimbat în timp: prodigul trebuie apărat împotriva oricărui act de risipă din partea sa (indiferent care ar fi originea bunurilor), ținându-se seama de interesele sale personale (nu de cele ale familiei agnatice). În acest scop, pretorul numea curatorul pe care-l credea de cuviință.

Curatela se deschidea printr-un decret al magistratului, prin care se stabilea incapacitatea risipitorului și întinderea curatelei. Măsura de ocrotire lua sfârșit tot printr-un astfel de decret. Patrimoniul prodigului este administrat de curator care, ca orice gerant de afaceri, va trebui să depună socotelile la finele curatelei.

c. *Lex Plaetoria* a fost votată în 192-191 a.Chr. și a pornit de la constatarea că, până la 25 de ani, tinerii nu au întotdeauna o experiență suficientă de viață. Ca urmare, a statuat că toate persoanele care vor abuza de circumstanța menționată vor fi sancționați cu o amendă. Pe aceste baze, pretorul pune la dispoziția minorilor de 25 de ani, care au încheiat un contract păgubos cu o terță persoană, două mijloace procedurale:

- fie o excepție (*exceptio legis Plaetoriae*), prin care pot refuza executarea;
- fie, la finele Republicii, o repunere în starea anterioară (*restituito in integrum*), dacă au executat contractul.

Persoanele juridice

Pe lângă persoanele fizice, puteau fi subiecte ale raportului juridic și persoane (așa-numite) juridice (sau morale). Avem în vedere entitățile, deosebite de oameni, cărora ordinea juridică le-a recunoscut capacitatea de a avea drepturi și obligații.

Noțiunea de persoană juridică s-a format treptat în Dreptul Roman, dar nu a ajuns la o formulare teoretică definitivă și completă. Romanii foloseau termenul de *corpora* sau *universitates* pentru a desemna diferitele asociații ce activau pe scena juridică. Acestea nu erau privite însă ca având un patrimoniu propriu, distinct de al membrilor fondatori sau aderenți.

Erau considerate persoane juridice: statul (*res publica, populus*), diferitele subdiviziuni administrative: orașe (*civitates, coloniae, municipia*), diferite teritorii (*pagi*) etc., precum și numeroase asociații care urmăreau

¹⁵ Paul, Sent. 3.4a.7.

scopuri economico-sociale, religioase ș.a. (societățile de publicani, care încasau impozitele; societățile alcătuite în vederea exploatarea salinelor și minelor, a exercitării unor meserii, a preoților unui anumit cult; bisericile etc.).

Secțiunea a 3-a. STĂPÂNIREA BUNURILOR

Una din întrebările fundamentale pe care le-am formulat la începutul capitolului dedicat Vechiului Drept Roman a fost următoarea: ce forme de stăpânire a bunurilor au fost practicate? Altfel formulată, întrebarea ar suna în felul următor: **cum a fost organizată juridic stăpânirea valorilor materiale?**

Stăpânirea unui bun conduce reflex gândirea umană la noțiunea proprietății. Noi o cunoaștem astăzi sub forma instituției juridice a dreptului de proprietate, consacrată constituțional în art. 44 din Constituția României și definită la alineatul întâi al art. 555 c.civ.:

„Proprietatea privată este dreptul titularului de a poseda, folosi și dispune de un bun în mod exclusiv, absolut și perpetuu, în limitele stabilite de lege”.

O astfel de definiție nu poate fi găsită în Vechiul Drept Roman. Raporturilor faptice de stăpânire asupra bunurilor nu au fost reunite într-o teorie coerentă a proprietății decât în dreptul lui Iustinian. Romanii nu au ajuns niciodată să vadă în proprietate un drept subiectiv, nu au definit-o teoretic și nici nu au avut o concepție unitară asupra acesteia. Se va vedea, în paginile următoare, cum s-a pornit de la o **concepție primitivă, impregnată de considerente religioase, care nu făcea distincție între avere și persoana celui care o stăpânește, o stăpânire care este doar viageră și se exercită numai asupra unei sfere limitate de lucruri.**

Ca urmare, secțiunea de față va răspunde în mare la două întrebări fundamentale:

- la ce se referă juridic stăpânirea unui bun?
- cum a apărut și cum a fost organizată juridic în concret stăpânirea asupra bunurilor?

Diviziunea lucrurilor (bunurilor)

Lucru (*res*) era pentru romani tot ce se afla în natură, dar cuvântul *res* desemna numai acele lucruri care fac obiectul unui raport juridic: ceea ce numim noi astăzi bunuri. Privind bunurile ca o subdiviziune a lucrurilor, romanii clasificau lucrurile (și nu bunurile) pornind de la ideea justă că diviziunea lucrurilor cuprinde și pe aceea a bunurilor și că în fapt aproape orice lucru poate deveni, în anumite condiții, un bun.

Atât Gaius cât și Iustinian împart, în Instituții, lucrurile în patrimoniale (1) și nepatrimoniale (2). Primele sunt acele lucruri care se află sau se pot afla în proprietatea unei persoane private, iar cele nepatrimoniale sunt lucruri care nu aparțin unei persoane private sau nu pot aparține unei astfel de persoane.

(1) Lucrurile patrimoniale, adică bunurile susceptibile de a face parte dintr-un patrimoniu privat, sunt:

a) *Res mancipi* și *nec mancipi*. Bunurile *mancipi* sunt legate de practicarea agriculturii, ocupație principală în secolele de început ale Romei: fondurile agrare (terenurile agricole) din Italia, sclavii, animalele de povară și tracțiune, uneltele, precum și servituțile prediale rustice: dreptul de trecere cu piciorul, cu carul sau cu turmele pe un teren străin, dreptul de luare de apă dintr-un astfel de fond etc.

Aceste bunuri erau privite ca bunuri familiale, pe care *pater familias* vroia să le mențină cât mai mult în cadrul grupului său și să le treacă prin moștenire urmașilor. Astfel de bunuri nu puteau fi înstrăinate decât cu

respectarea anumitor reguli de origine religioasă, folosindu-se ritualul mancipațiunii (de unde și numele de *res mancipi*).

În opoziție cu bunurile *mancipi* sunt cele *nec mancipi*, care erau privite ca bunuri mai puțin importante. Destinate să fie consumate sau înstrăinate, ele nu constituiau un element constant al patrimoniului: roadele pământului, animalele mici, servituțile urbane nelegate de agricultură, metalele care serveau ca mijloc de schimb etc. Acest tip de bunuri putea fi înstrăinat mai lesne, nefiind necesare forme sau ritualuri speciale.

Strâns legată de viața și de ocupațiile agricole ale romanilor din cea mai veche perioadă, diviziunea pe care o tratăm și-a pierdut importanța sa practică până cel târziu în sec. IV p.Chr.

b) *Bunuri mobile și imobile*. Primele sunt lucrurile care pot fi mișcate de la un loc la altul sau care se mișcă singure (e.g. sclavii, animalele), iar cele imobile sunt obiecte nemișcătoare (e.g. pământul, clădirile, plantațiile etc.).

c) *Bunuri determinate în gen (genus) și bunuri determinate în speță (species)*. Primele sunt lucruri determinate prin caracterele genului din care fac parte (vinul, untdelemnul, grâul, aurul etc.) iar celelalte prin propria lor individualitate: e.g., sclavul Stichus.

Criteriul de distincție între aceste două categorii nu-l constituie exclusiv structura intimă a lucrurilor, ci mai ales voința părților manifestată în raportul juridic respectiv. E.g., dacă cineva vinde cincizeci de sclavi, fără nicio altă precizare, vânzarea are ca obiect bunuri determinate în gen; dacă vinde cincizeci de sclavi individualizați cu numele lor, bunurile vândute sunt determinate în specie (*species*).

Deosebirea are o mare importanță în materie de riscuri: dacă bunul de gen dispare prin caz fortuit*, debitorul este obligat să predea creditorului un altul, din același gen; dacă bunul era individualizat în speță, debitorul este exonerat de obligație. De aici a decurs regula *genera non pereunt* (bunurile de gen nu pier).

În strânsă legătură cu această distincție, romanii vorbeau despre bunuri care se determină prin greutate, număr și măsură¹⁶ (e.g., vinul, alimentele, moneda) și bunuri care nu au acest caracter. Se poate observa că, lucrurile care alcătuiesc prima categorie sunt lucruri care se determină de obicei în genul lor, iar celelalte – în speță. În fapt, bunurile de gen coincid, de cele mai multe ori, cu cele care se determină în greutate, număr și măsură, iar cele individualizate în speță cu celelalte.

Cu toate acestea, între cele două diviziuni există o deosebire. Aceasta nu se găsește în natura lucrurilor clasificate, ci în criteriul folosit pentru clasificare. În prima diviziune (gen-speță), voința părților determină care bun este gen și care este speță. În cea de-a doua, practica și obiceiurile comerciale vor stabili care bunuri intră și care nu intră în categoria lucrurilor ce se cântăresc, se numără sau se măsoară.

d) *Bunuri consumptibile și neconsumptibile*. Primele sunt lucruri care nu pot fi folosite decât o singură dată, pe când celelalte se pot utiliza de mai multe ori. Din prima categorie fac parte alimentele, banii etc. În cea de-a doua, intră sclavii, uneltele de muncă, fondurile etc. Bunurile care se măsoară, se cântăresc sau se numără sunt, de obicei, consumptibile, iar celelalte sunt neconsumptibile.

e) *Bunuri divizibile și indivizibile*. Primele sunt acele lucruri care îngăduie împărțirea lor materială în subdiviziuni, fără ca prin aceasta să li se schimbe destinația economică. E.g.: un teren, o bucată de stofă etc. Dimpotrivă, bunurile indivizibile nu îngăduie o astfel de împărțire, fără a antrena compromiterea destinației lor economice: hainele, sclavii, diamantele etc.

16 Gaius 2.196, 3.90 și 175 etc.

f) *Frucele și produsele*. Frucele (*fructus*) sunt lucruri pe care un alt lucru le produce în mod periodic, în conformitate cu destinația sa economică: recoltele de cereale, vinul, lâna, prășila animalelor etc. Spre deosebire de fructe, produselor le lipsește caracterul de periodicitate, cum este cazul materialului lemnos dintr-o pădure. Pădurea poate fi supusă însă unei tăieri periodice, eșalonate pe un anumit număr de ani. Atunci, materialul lemnos exploatat va avea, datorită elementului de periodicitate, caracterul de fruct.

O terminologie, care își găsește numai punctul de plecare în Dreptul Roman, distinge fructele naturale (recoltele, *e.g.*) de cele civile, realizate pe calea actelor civile (*e.g.*, arenzile, dobânzile etc.).

g) O ultimă diviziune a bunurilor patrimoniale este aceea între *bunurile corporale și incorporale*. Bunurile corporale (scrise Gaius) sunt acelea care cad sub simțurile noastre, datorită materialității lor, adică pot fi pipăite, cum sunt un sclav, un animal, un imobil etc. Dimpotrivă, bunurile incorporale nu cad sub simțurile noastre și constau dintr-un drept: *e.g.*, o moștenire, o creanță.

Diviziunea lui Gaius are meritul de a preciza noțiunea de patrimoniu, indicând elementele sale componente. Patrimoniul unei persoane apare ca fiind **totalitatea drepturilor și datorilor unei persoane, care pot să fie evaluate în bani**. Fără să fi dat o definiție patrimoniului, juriștii clasici romani au cunoscut instituția ca atare, numind-o *patrimonium*. Cuvântul derivă de la *pater familias*, care era administratorul întregii averi familiale. După distincția lui Gaius, rezultă că patrimoniul este alcătuit din dreptul de proprietate și din alte drepturi, care la rândul lor se subdivid în drepturi reale și personale, acestea din urmă putând figura la activ (creanțe) sau la pasiv (datorii).

Drepturile personale, numite și de creanță, sunt drepturi relative, care conferă titularului lor (creditorului) dreptul de a cere de la o persoană determinată (debitorul) o prestație care are ca obiect a da, a face sau a nu face ceva. Drepturile reale, spre deosebire de cele personale, se caracterizează și prin aceea că ele conferă titularului lor atributele de urmărire și de preferință. Pe temeiul atributului de urmărire, titularul unui drept real poate să urmărească bunul la care se referă respectivul drept în mâinile oricui s-ar găsi; atributul de preferință îi conferă prerogativa de a fi plătit, în caz de executare silită a creanței, cu preferință înaintea tuturor creditorilor chirografari, precum și a tuturor creditorilor care au în favoarea lor constituit un drept real posterior ca dată. Dacă, *e.g.*, Titius, în calitate de debitor, constituie creditorului său Maevius o ipotecă asupra fondului Cornelian, Maevius va putea, dacă nu va fi plătit la scadență, să ceară scoaterea la vânzare a fondului Cornelian, indiferent cui ar fi fost înstrăinat între timp fondul (atributul de urmărire). În virtutea atributului de preferință, creditorul Maevius va fi despăgubit, din suma obținută, înaintea tuturor creditorilor chirografari ai lui Titius și chiar a acelora care ar fi avut în favoarea lor constituită o ipotecă posterioară în dată.

(2) **Lucrurile nepatrimoniale (*extra patrimonium*) nu sunt susceptibile de a se găsi într-un patrimoniu privat.**

Acestea sunt:

a) Bunurile destinate ceremonialului religios (*res divini iuris*), cum sunt templele, statuile zeilor, dumbrăvile sfinte, mormintele, urnele funerare etc. Tot în această categorie intră lucrurile care se află sub ocrotirea zeilor, ca porțile cetății, hotarele ogoarelor etc.¹⁷

b) Bunurile comune (*res omnium communes*) care sunt destinate să fie folosite de toți oamenii, ca: aerul, apa, marea etc.

c) *Res publicae*, adică bunurile care aparțin statului roman. În sens restrâns, din categoria acestor bunuri fac parte numai acelea care intră în componența domeniului public, cum sunt: fluviile, porturile, teatrele, drumurile publice etc. De aceste lucruri se pot folosi toți cetățenii statului. Într-un sens mai larg, pot fi socotite ca bunuri publice și acelea care formează domeniul privat al statului (*pecunia populi*): sclavii publici, ogorul public (*ager publicus*), sumele provenite din impozite etc.

¹⁷ Gaius, 2.8.

d) *Res universitatis*, adică bunurile care aparțin unor persoanelor juridice, cum sunt: cetățile, asociațiile etc. Aceste bunuri, datorită destinației lor, nu pot fi însușite de către persoane private și rămân afectate uzului membrilor respectivei persoane juridice. Așa sunt, *e.g.*, teatrele, stadioanele, băile dintr-o anumită cetate etc.

Dominium

Cum erau deținute bunurile în perioada de început a Romei? Sunt romaniști care susțin și azi că totul a pornit de la o proprietate (stăpânire) colectivă asupra terenurilor.

În secolele XVIII-XIX, a fost mai practic pentru puterile coloniale europene să pretindă că aborigenii din teritoriile ocupate practicau proprietatea colectivă asupra pământurilor, decât să stea și să analizeze complicata sumă de relații și puteri individuale din fiecare societate. Pe de altă parte, a fost un bun argument pentru doctrinarii de stânga (aflați în căutarea unei tradiții pentru propriile convingeri) să pună etichetă idealizată a comunismului primitiv pe modurile de stăpânire practicate în primele secole romane.

Astfel de erori de apreciere au fost contrazise de cercetările de drept antic comparat, coroborate cu studiile asupra societăților primitive ce mai pot fi găsite în lumea contemporană. Concluziile astfel trase au relevat faptul că **o proprietate, în sens juridic, asupra pământului nu exista**. Resursă esențială supraviețuirii, solul este sacralizat în credințele popoarelor primitive. Această informație trebuie coroborată cu credința religioasă indo-europeană, conform căreia individul nu moare, ci trece într-o altă dimensiune, unde devine zeu privat. De aici rezultă că **pământul nici nu poate fi obiect al unei aproprieri individuale sau colective**. El aparține ginții (ea însăși considerată a avea măcar în parte o ascendență divină) și este doar **administrat** de șefii de familie. Vom examina urmarea la capitolul dedicat moștenirilor. Vom vedea acolo cum, la decesul unui *pater familias*, nu se produce o transmisiune patrimonială de la acesta la noul *pater familias*: atât predecesorul cât și succesorul sunt simpli gestionari ai averii aparținând familiei, care nu poate muri vreodată.

În consecință, ce se înțelege prin **dominium din legea decemvirală? Acesta este de fapt o stăpânire faptică și directă, exercitată de pater familias asupra bunurilor deținute de familie**. Într-o societate restrânsă numeric și deținând puține bunuri materiale, calitatea de *dominus* se exercită asupra casei, câmpului și animalelor de care titularul nu este niciodată foarte departe. **Este proprietar cel care deține lucrul, ca urmare proprietatea se confundă cu însăși lucrul**.

Există romaniști care încă argumentează existența în Regalitate și în prima parte a Republicii a unei proprietăți familiale și a uneia private. Prima ar viza noțiunea de *heredium*, cuprinzând casa familială și grădina ținând de aceasta. Cea de-a doua s-ar referi la ceea ce textele desemnează prin *familia pecuniaque* și ar constitui germenele noțiunii de patrimoniu, precizată abia în Dreptul Clasic.

Dar epoca îndepărtată care o analizăm nu ne-a transmis vreun document clarificator, iar noțiunile de *familia* și *pecunia* se intersectează în repetate rânduri în cuprinsul legii decemvirale, fără a le putea delimita cu certitudine. Am mai văzut la capitolul dedicat familiei cum această noțiune înglobează toate persoanele și bunurile aflate sub autoritatea șefului acesteia. Mai sigur este că – așa cum precizam mai sus – *pater familias* este numai un stăpânitor în fapt al tuturor bunurilor ce îi cad sub autoritate și cărora le asigură, pe durata vieții lui, o administrare în interes comun. Familia nu este proprietară a bunurilor, căci Dreptul Roman nu-i recunoaște personalitate juridică și nici patrimoniu. Puterea nelimitată recunoscută în perioada veche șefului de familie este cea care îi permite să dispună de bunuri. Dar și această dispoziție este limitată, căci nu poți înstrăina *heredium*-ul, unde arde focul sacru dedicat de fiecare familie propriilor strămoși. În plus, într-o societate pastorală și agricolă restrânsă cum este cea romană a începuturilor, partajul gospodăriei ar fi fost un dezastru pentru familie.

Lucrurile se schimbă însă pe măsură ce avansăm în a doua jumătate a perioadei republicane. Bunăstarea cetățenilor rezultată din cuceriri, trecerea la o economie monetară mercantilă și individualistă, slăbirea coeziunii

familiale și creșterea valorică a averilor mobiliare aduc schimbări fundamentale: apar bunuri noi și apar moduri noi de utilizare a bunurilor deținute în epoca veche. Toate aceste mutații se datorează cuceririlor în ritm susținut din această perioadă. Roma înglobează teritorii străine, în care ajung să se confrunte regimul decemviral rigid al stăpânirii bunurilor, cu realitatea intrării în raporturi juridice cu străinii. Ca urmare, imperative economice și politice au dus la forjarea în practică a unor situații juridice diverse, ce se pot subsuma acum unei realități complexe de exercitare a stăpânirii asupra bunurilor.

Epoca primitivă a avut totuși meritul de a identifica o realitate juridică: **un șef de familie exercită o stăpânire directă asupra unui bun**. Astfel s-a ajuns ca, sub denumirea de bunuri corporale, Gaius (în Dreptul clasic) și apoi Iustinian (în cel postclasic) să înțeleagă toate drepturile, cu excepția dreptului de proprietate care, în concepția lor, forma un bun corporal. Romanii au înțeles-o **proprietatea** ca fiind **un drept real, constând într-o sumă de puteri directe, exclusive și perpetue ale titularului asupra unui bun**.

Concepția romană a fost preluată de secolele următoare, până când a fost supusă la o critică acerbă de către profesorul francez Marcel Planiol. La sfârșitul sec. XIX, el elaborează așa-numita teorie personalistă a proprietății. Conform acesteia, dreptul de proprietate nu poate figura în mod logic decât în categoria drepturilor și nu a lucrurilor corporale. Confuzia ar apărea totuși ca explicabilă, deoarece în concepția juridică romană, ca și în unele teorii de mai târziu, dreptul de proprietate era privit ca un raport între o persoană și un lucru. Dreptul de proprietate se confundă, în această concepție, atât de mult cu lucrul, încât se identifică, se contopește cu acesta. În realitate însă, susținea Planiol, dreptul de proprietate este expresia juridică a unui raport între oameni cu privire la bunuri.

În consecință, dreptul de proprietate, ca orice drept, ar trebui să figureze – în diviziunea lui Gaius și a lui Iustinian – în categoria bunurilor corporale, adică a drepturilor, și nu în aceea a bunurilor corporale. Eroarea ar proveni, conform lui Planiol, din concepția greșită pe care o aveau juriștii romani asupra dreptului de proprietate, pe care-l socoteau un raport între o persoană și un lucru (*ius in re*), nu ca un raport între oameni. Eroarea ar reflecta o concepție fetișistă, explicabilă nu numai prin resturile unei mentalități primitive, dar și prin tendințele cazuiste, pragmatice ale jurisconsultilor romani în explicarea fenomenului juridic.

Poziția lui Marcel Planiol a fost preluată de doctrina civilistă sovietică și, pe calea acesteia, a fost impusă și în România începând din anii cincizeci ai secolului trecut. Din păcate, unele manuale de drept civil actuale (sic!) continuă să o perpetueze fără a observa că teoria personalistă a rămas izolată și a fost categoric respinsă atât în Franța, cât și în România (până la momentul impunerii poziției sovietice).

Criticile aduse acesteia au fost în esență următoarele:

- în opinia promovată de personaliști, prin dreptul real (*ius in re*) de proprietate s-ar înțelege un raport între o persoană determinată și ceilalți membri ai societății – mai exact, un drept absolut căruia îi corespunde obligația generală negativă a tuturor persoanelor de a se abține de a-l încălca. Definitiv pentru proprietate ar fi deci posibilitatea titularului de a pretinde tuturor subiecților de drept să se abțină de la orice atingere adusă dreptului său. Or, aceasta este numai o consecință a dreptului de proprietate. Ceea ce interesează pe proprietar este să aibă o putere directă și imediată asupra bunului;
- a susține că proprietatea este un raport între persoane cu privire la un lucru, înseamnă a accepta existența unei obligații generale de abstențiune: obligația tuturor persoanelor de a se abține de la orice conduită prin care ar leza exercitarea prerogativelor de către proprietar. O atare obligație este pur teoretică, neputându-se susține practic că toți oamenii din lume ne sunt debitori cu privire la fiecare lucru pe care îl avem.

Proprietatea este deci un drept real, care-i conferă titularului facultatea de a trage dintr-un anumit bun toate foloasele juridice pe care acesta poate să le ofere. Jurisconsultii romani caracterizează dreptul de proprietate ca o *plena in re potestas*, adică stăpânirea absolută și exclusivă asupra unui lucru.

Proprietatea romană propriu-zisă se numește *proprietate quiritară*. Denumirea completă a acesteia este *dominium ex iure quiritium*, adică „stăpânire după dreptul quiriților” (al cetățenilor romani). Denumirea reliefează faptul că această formă de proprietate este ocrotită de *ius civile*.

Prin ce se caracterizează proprietatea quiritară?

- titularul său este obligatoriu un cetățean roman;
- avea ca obiect material un lucru susceptibil de proprietate romană;
- se înstrăina prin procedee formaliste specifice;
- era consacrată procedural prin acțiunea în revendicare.

Comentarii medievale și moderni ai textelor romane au dedus din cele de mai sus o serie de prerogative, pe care proprietarul roman le are: *ius utendi*, însemnând dreptul de folosință a lucrului¹⁸, e.g. să locuiască o casă; *ius fruendi*, dreptul de a culege roadele lucrului, cum sunt recoltele¹⁹; *ius abutendi*, adică dreptul de a dispune, în orice fel, de respectivul lucru (înstrăinându-l, constituind asupra lui o servitute sau chiar distrugându-l fizic).

În realitate, textele romane nu aveau intenția de a merge atât de departe în afirmarea caracterului absolut al proprietății. Comentarii au extras aceste concluzii, forțând interpretarea, pentru a fundamenta concepțiile individualiste pe care ei le vizau pentru epoca lor. Or, proprietatea romană clasică și postclasică nu era nici pe departe atât de rigidă: o serie de îngrădiri dictate de interese familiale, de urbanism sau de politică imperială îi aduceau limitări.

În interesul public, proprietarul al cărui teren era vecin cu râurile navigabile trebuia să îngăduie trecerea pentru nevoile navigației; proprietarul al cărui imobil era mărginaș cu domeniile publice trebuia să ia parte la întreținere; construirea imobilelor urma să se facă în orașe cu paza anumitor reguli arhitectonice și, în anumite cazuri, statul roman putea proceda la exproprierea imobilelor particularilor, fie plătind o indemnizație, fie chiar fără a despăgubi pe proprietari.

Alte limitări erau stabilite în interesul vecinilor. Fiecare proprietar era îndatorat să lase la marginea ogorului o fâșie lată de 2 ½ picioare (*ambitus*), să îngăduie extinderea ramurilor arborilor din vecinătate dacă acestea nu coborau mai jos de cincisprezece picioare, să permită vecinilor să intre pe fondul său pentru a-și culege roadele pomilor, să nu modifice în detrimentul proprietăților vecine cursul apelor care trec pe terenul său etc.

Dreptul de proprietate conferă, totodată, titularului său **exclusivitatea** folosinței. Această caracteristică îi permite opunerea la orice amestec străin. De asemenea, îi conferă și **perpetuitatea** exercițiului său, în sensul că dreptul de proprietate nu se stinge în patrimoniul unei persoane prin neuz.

18 G. 2.1.4, 2.93, 4.3; Inst. 2.2.2, 2.4pr., 2.9.4, 4.6.2.

19 V. nota precedentă.